

IOSIPOS MOESIODAX – UN DASCĂL DIN SECOLUL AL XVIII-LEA ȘI CONCEPȚIA SA PRIVIND CUNOAȘTEREA

DRAGOȘ POPESCU*

IOSIPOS MOESIODAX – AN 18TH-CENTURY SCHOLAR AND HIS VIEW ON
KNOWLEDGE

ABSTRACT: The following article presents the life and work of Josip Moesiodax (1725–1800), a professor at the Princely Academies in Bucharest and Iasi in the latter part of the 18th century. Representative of the Enlightenment, Moesiodax encouraged the natural sciences and regarded the Neo-Aristotelianism that prevailed in the Balkan scholarship as the main source of stagnation of knowledge in the Ottoman Empire. He argued for the replacement of the Aristotelian metaphysics with mathematics as a basic discipline in school as well as for the simplification of scientific terminology. He is the author of *Apology* (1781) and *Pedagogy* (1779), two significant works of that age.

KEYWORDS: Neo-Aristotelianism; Princely Academies of Bucharest and Iasi; experimental science; Enlightenment; Iosipos Moesiodax.

INTRODUCERE

În secolul al XVIII-lea, în Moldova și Țara Românească administrate de domnitorii fanarioți, învățământul superior (cu excepția celui teologic) se desfășura la Academiiile Domnești din Iași și București. Lecțiile se țineau în limba greacă, spre deosebire de universitățile apusene, unde limba de predare era latină. La acea vreme, alegerea limbii de predare în instituțiile de învățământ superior, de-a lungul și de-a latul continentului, nu presupunea prea multe opțiuni: marile texte filosofice și științifice (datând din Antichitate), ca și comentariile lor autorizate (redactate în Antichitatea târzie sau Evul Mediu), erau disponibile în greacă și latină și făceau obligatorie, în prealabil, achiziționarea acestor limbi. Noua știință a naturii se exprima deja cu spor în câteva limbi moderne (italiană, franceză), dar utilizarea acestora în școli nu era generală. În Occidentul catolic, încă din Evul Mediu, limba latină se impusese ca principala limbă de studiu, greaca păstrând un statut secundar; în Sud-Estul european, creștin-ortodox și sub dominație otomană, situația era inversă.

Prăbușirea definitivă a Imperiului bizantin, în secolul al XV-lea, spulberase școlile de pe cuprinsul acestuia. Profesorii din Bizanț emigraseră mai ales în Italia, integrându-se în universitățile de acolo. După un secol, când puterea otomană a îngăduit, tot Italia a oferit primii dascăli care au redeschis școli pe teritoriile vechiului

* Academia Română: Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru

Imperiul bizantin, începând chiar din Constantinopol, unde privilegiul de a organiza învățământul destinat creștinilor ortodocși fusese acordat de sultan Patriarhiei.

Dintre universitățile italiene de proveniență a dascălilor din noile școli, se cuvine a fi pomenită în primul rând Universitatea din Padova. Aflată pe teritoriul venețian, ea beneficia de relativa autonomie în materie de învățământ față de Ducatul de Roma, ceea ce a dat posibilitatea culturii bizantine exilate să se acomodeze în noul context. La Padova au învățat majoritatea personalităților cultivate ale spațiului ortodox în secolele XVI, XVII și XVIII. Teofil Corydaleu (1563–1646), Stolnicul Constantin Cantacuzino (1650–1716), Alexandru Mavrocordat (1649–1709) și fiul său, Nicolae (1680–1730) sunt câteva exemple ilustre, cu însemnătate pentru țara noastră.

Învățământul autorizat de turci a importat din Italia, începând cu Teofil Corydaleu, reformatorul Academiei din Constantinopol, noutăți care exprimau starea științei la vremea respectivă. Erau noutăți menite să producă uimire. Secolul prăbușirii Bizanțului a coincis cu cel al marelui avânt al științei în Occident. Noi descoperiri geografice, astronomice, medicale, matematice, tehnice inundau Vestul european și, pe canale înguste, ajungeau și în Sud-Estul căzut sub stăpânirea otomană. Căile infiltrării acestor noi cuceriri ale spiritului în Orientul captiv erau destul de sinuoase. Turcii se temeau, pe bună dreptate, că accesul neîngrădit al grecilor, românilor, bulgarilor la cultura și știința Occidentului le-ar putea afecta dominația în Balcani. Pe de altă parte, numai prin intermediul creștinilor din Imperiu, ajunși pe diverse căi la studii în Occident, puteau transfera în zona în care-și exercitau supremația noile cunoștințe tehnico-științifice, de care aveau și ei nevoie.

Corydaleu a preluat de la Universitatea din Padova neoaristotelismul promovat de Cesare Cremonini (1550–1631). Acest neoaristotelism a fost preponderent la Padova până în 1713. În Imperiul otoman, urmele lui puteau fi încă regăsite un secol mai târziu, când Academiiile Domnești din Iași și București se apropiu de încetarea activității, ca urmare a evenimentelor din 1821. Persistența neoaristotelismului în Balcani merită o explicație.

Neoaristotelismul poate fi caracterizat – în contextul occidental al apariției sale – ca o reacție a scolasticii, o măsură *in extremis* de integrare a noilor descoperiri științifice în vechea structură de gândire medievală. Filosofia lui Aristotel era temelia marilor sisteme medievale, puse acum sub semnul îndoielii de contribuțiile lui Copernic, Galilei sau Descartes. Era firesc ca tentativa de salvare a acestor sisteme să facă apel la Aristotel. Astfel că, la Universitatea din Padova, până în 1678, funcționau catedre dedicate special concepției lui științifice: *Ad lecturam meteororum Aristotelis* și *Ad lecturam meteororum et parvorum naturalium Aristotelis*¹.

În lumea post-bizantină, lucrurile erau percepute diferit. Filosofia lui Aristotel era în primul rând purtătoarea a ceea ce mai rămăsese din supremația intelectuală de odinioară a Bizanțului. Ea constituia o solidă dovadă că noii stăpâni asiatici nu-și

¹ Efthymios Nicolaïdis, *Les élèves grecs de Padoue et l'enseignement des sciences en Roumanie au XVIIIe siècle*, în *Relations gréco-roumaines. Interculturalité et identité nationale*, sous la direction de P.M. Kitromilidès et Anna Tabaki, Athènes, Institut de Recherches Néohelléniques, Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, 2004, p. 259.

găseau un temei al dominației lor în superioritatea culturii și civilizației otomane, că puterea acestora nu putea fi decât temporară. Speranțele de restaurare a fostei „împărății a grecilor”, încurajate de numeroase texte profetice și subversive, alimentau printre creștinii ortodocși respectul față de Aristotel, nu rolul jucat de această filosofie în sistemele scolastice, în special în cel tomist, cu atât mai mult cu cât catolicismul era învinuit de propriile tentative asimilatoare în teritoriile locuite de creștini ortodocși.

Din această cauză, cu toate că neoaristotelismul n-a reușit, în Occident, să-și îndeplinească obiectivele, el s-a bucurat de un imens prestigiu în sfera culturală post-bizantină, astfel că aici, în zorii secolului al XIX-lea, nu se renunțase definitiv la teoria geocentrică, sistemul concurent heliocentric, demult adoptat în Europa, fiind considerat pe alocuri ca o pură născocire.

Menținerea neoaristotelismului în școlile din zonele aflate sub control otoman a fost o sarcină din ce în ce mai dificilă, dat fiind faptul că, treptat, ca urmare a pierderii interesului față de Aristotel în Occident, Universitatea din Padova nu-l mai promova. De la 1738, studenții veniți din Imperiul otoman, dintre care unii viitori dascăli la Academiile Domnești, găseau la Padova catedre ca *Ad mathemium* și *Ad philosophiam experimentalis*, la care au predat Giovanni Poleni (1683–1761) și Giovanni Alberto Colombo (născut la începutul secolului XVIII, mort în 1770 sau curând după acest an), ambii profesori ai lui Moesiodax². Pentru școlarii din Sud-Est, ajunși cu mari sacrificii la Padova, abandonarea studiului filosofiei lui Aristotel era o deziluzie. Ei căutau o confirmare, prin aristotelism, a superiorității științei grecești, care să le susțină greua misiune pe care urmau s-o îndeplinească acasă; descopereau însă că acesteia i se prefera o altă formă a științei – ilustrată din 1739 până în 1760 de *Teatro di filosofia sperimentale*, un laborator fondat la această universitate, în care se utilizau diferite instrumente științifice (pompă pneumatică, instrumente optice, machete de mașini), fără legătură cu filosofia lui Aristotel și care nu alimenta deloc nădejile elenismului balcanic. În 1761, Giovanni Colombo a fondat la Padova și un observator astronomic.

Așadar, pentru studenții din aria de cultură greacă veniți la studii în Occident, după prima jumătate a secolului al XVIII-lea, contactul cu noua știință experimentală nu solicita numai abandonarea unei științe învechite și nefolositoare, ci și punerea deoparte a unui univers de credințe și valori care le dăduse energia de a învinge imense obstacole în scopul de a continua studiile și a le confirma. Îmbrățișarea noii științe experimentale, cu toate avantajele pe care le prefigura, nu putea contrabalansa dintr-o dată pierderea pricinuită de renunțarea la valorile esențiale ale comunității oprimate politic și religios din care proveneau. Opțiunea pentru noua știință avea însă incontestabilele ei aspecte favorabile: cei cu o educație occidentală aveau perspective să devină negustori, medici, ingineri, profesii râvnite de locuitorii creștini ai Imperiului otoman, dar inaccesibile datorită lipsei școlilor de specialitate.

În paralel cu eclipsarea treptată a neoaristotelismului, se poate observa și un alt fenomen caracteristic: dacă la început elevii școlilor din Occident făceau parte mai cu seamă dintre fiii de înalți slujbași creștini ai Imperiului otoman, dintre fiii

² *Ibidem*.

domnitorilor fanarioți sau din clasa mării boierimi, mai târziu ei aparțin adesea reprezentanților negustorimii balcanice. Aceștia au priceput mai repede importanța educației științifice pentru emanciparea personală și colectivă. Dimpotrivă, „aristocrația” fanariotă s-a străduit să-i amâne răspândirea printre supuși, raliindu-se în jurul sistemului tradițional, care avea ca nucleu limba și literatura greacă veche. Ortodoxia a fost proclamată ca intim legată de această cultură, moștenitoarea legitimă a Bizanțului, iar știința nouă ca un factor de dizolvare a ei.

Ca o complicație în plus, spre sfârșitul secolului a izbucnit Revoluția franceză, aruncând un vâl politic peste dificila stare de lucruri socială și intelectuală balcanică. Deși inițial favorabilă față de anumite probleme puse în discuție de Iluminismul anterevoluționar occidental (mai ales față de denunțarea tiraniei, sinonimă în zonă cu tirania otomană), Biserica ortodoxă a luat rapid poziție contra ideologiei revoluționare, care includea, în opinia marilor ierarhi, și științele moderne ale naturii. Ele alimentau ateismul revoluționar³.

Înaintând printre contradicții, după 1770, noua știință a naturii își face treptat loc la Academii Domnești din București și Iași. Nicolae Zerzoulis (Cercel) (1706–1773) și Nikephor Theotokis (1731–1800) predau matematică și fizică nouă la Iași⁴, lovindu-se de opoziția crâncenă a susținătorilor vechiului neoaristotelism⁵.

³ Reprezentativ în acest sens este gânditorul creștin Atanasie din Paros, un cunoscut al lui Moesiodax, care i-a propus la un moment dat să-i plătească cheltuielile de studii. În lucrarea sa *Răspuns la alocuțiunea asupra zelului absurd al filosofilor veniți din Europa* (1802), el indică învățământul laic și cultura modernă ca mari pericole pentru sufletele creștine. Recomandă insistent ca tinerii să fie feriți de influența nefastă pe care o are învățământul occidental, care răspândește ateismul și imoralitatea. El face un apel patetic către părinții înstăriți, care-și dădeau copiii la studii în Occident: „încetați de acum încolo să trimiteți în primejdia făișă a pierzaniei preaiubitele voastre odrasle și să deveniți voi înșivă vinovați pentru sângerea sufletelor lor. Evitați pe cât puteți Europa” – citat după Pashalis M. Kitromilides, *Iluminismul neolen. Idei politice și sociale*, traducere din limba greacă: Olga Cicanci, Cuvânt înainte: Acad. Răzvan Theodorescu, București, Editura Omonia, 2005, pp. 368–369.

⁴ Cuprinsul materialelor pentru experiențe al manualului de fizică al lui Theotokis, în două volume, tipărit la Leipzig, este reprodus de Șt. Bârsănescu în cartea sa *Academia Domnească din Iași, 1714–1821*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1962, pp. 162–163. Volumul I prezintă planșe cu experiențe privind fierberea, lamele privite la microscop, pârgă, scripeți, planul înclinat, șurubul, pendulul, presiunea hidrostatică etc. Volumul al II-lea are planșe dedicate unor chestiuni de optică și acustică. Autorul citat relevă, totodată, noutatea predării propuse de Theotokis pentru școlile din întreaga Europă Centrală a vremii.

⁵ Rezistența neoaristotelismului a continuat multă vreme. În 1816, cursul de *Fizică* al lui Ștefan Dungas, profesor la Academia Domnească din Iași, a fost analizat de sinodul patriarhal și declarat eretic. Autorul însuși a recunoscut că lucrarea sa este eretică și și-a afirmat în scris credința ortodoxă și adeziunea la aristotelism. În 1819, Patriarhia de la Constantinopol atrăgea atenția clerului și credincioșilor asupra „pericolului pe care-l reprezenta părăsirea cunoștințelor gramaticale tradiționale în folosul științei moderne a matematicilor, pe care le considerau dăunătoare pentru adevărata credință și pentru mântuirea sufletelor” (Pashalis M. Kitromilides, *Iluminismul neolen. Idei politice și sociale*, traducere din limba greacă: Olga Cicanci, Cuvânt înainte: Acad. Răzvan Theodorescu, București, Editura Omonia, 2005, p. 375). Aceste măsuri, pe cât de aspre, pe atât de tardive, trebuie puse în contextul epocii confuze de după căderea lui Napoleon. Imperiul otoman căuta să recâștige din prestigiul pierdut în deceniul anterior; nu a reușit, în curând începând seria revoluțiilor naționale.

Iosipos Moesiodax, cel mai important dascăl care a predat la București și Iași în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-a confruntat toată viața cu situația pe care am descris-o mai sus. Optând fără rezerve pentru noua știință, el a reușit cel mai bine dintre toți să-și rezolve inerentul conflict interior pe care-l declanșa aceasta, suportând în schimb consecințele neplăcute ale conflictului exterior, cu autoritățile vremii. Alți dascăli, deși n-au reușit să să-și soluționeze conflictele interioare, ceea ce înseamnă că s-au străduit ani la rând să îmbine vechea formulă neoaristotelică cu noua știință experimentală (întreprindere generatoare de confuzie și prolixitate), n-au izbutit să scape nici de penibile conflicte cu autoritatea religioasă. Este cazul lui Evghenios Voulgaris (1716–1806), profesor al lui Moesiodax (vezi *infra*), și el fost student la Padova, unde i-a audiat pe Poleni și Colombo.

VIAȚA LUI IOSIPOS MOESIODAX

Din păcate, biografia lui Iosipos Moesiodax este incompletă și bazată deseori pe conjecturi⁶. Se știe cu certitudine că era născut la Cernavodă, fiindcă elevul său Rigas Feraios (1757–1798) menționează locul pe o hartă pe care a alcătuit-o. Numele „Moesiodax”, adică „dacul din Moesia”, confirmă informația dată de Rigas. La vremea respectivă, prin daci, în universul de expresie grec se desemnau românii, iar locul nașterii lui Moesiodax se găsește, într-adevăr, în Moesia. Drept an al nașterii sale este indicat 1725 (la un an după Kant). Nu se știe cine erau părinții lui Moesiodax și ce condiție aveau.

Se știe sigur, din altă sursă, că Moesiodax nu era grec de neam; e vorba de mărturia lui Panaiotis Kodrikas (1762–1827), un alt discipol al său, originar din Atena. Cel mai probabil, viitorul director al Academiei Domnești din Iași era român⁷, deși s-a emis și ipoteza (nejustificată de nicio informație suplimentară) c-ar fi fost bulgar.

Datorită educației într-o limbă străină, el nu putea, probabil, să se exprime fluent, în scris, în românește (ceea ce n-ar fi un caz izolat: mari boieri români se găseau în aceeași situație⁸). Poate că nici nu regreta incapacitatea de-a utiliza limba maternă

⁶ Principalul izvor privind viața lui Iosipos Moesiodax îl constituie lucrarea sa *Apologia* (1780). Date despre el se găsesc, de asemenea, în *Studiu introductiv* de Adriana Camariano-Cioran, apărut în: Iosipos Moesiodax, *Apologia*, Partea I, traducere din limba greacă de Olimp Căciulă, Studiu introductiv, note și comentarii de Adriana Camariano-Cioran, București, Editura Didactică și Enciclopedică, 1977; Paschalis M. Kitromilides, *The Enlightenment as Social Criticism: Iosipos Moesiodax and Greek Culture in the Eighteenth Century*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1992.

⁷ Vezi, de pildă, Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, traducere de Liliana Iorga-Pippidi, postfață de Virgil Cândea, Editura Enciclopedică Română, București, 1972, p. 219.

⁸ Pe parcursul existenței celor două Academii Domnești au existat în Moldova și Țara Românească și școli în limba română (numite uneori școli „slavonești”, nu datorită limbii, căci limba slavonă nu se mai studia în secolul al XVIII-lea, ci scrierii chirilice). Ele erau frecventate mai mult de copiii proveniți din familii care nu se regăseau printre cele de rang înalt la Curțile din Iași și București. Trebuie remarcat faptul că accesul diferit al clasei boierilor și marilor proprietari, pe de o parte, și al restului populației din Principate la învățământ (în limba greacă, respectiv în limba română) era conștientizat ca un factor de

dincolo de nivelul elementar⁹. Nu i-ar fi folosit la nimic o cunoaștere mai înaltă a ei. Toată lumea cultivată balcanică a vremii considera exclusiv limba greacă potrivită pentru cunoaștere și cultură. Alte păreri erau considerate inoportune.

Iosipos este numele de monah al lui Moesiodax. Se pare că numele său de botez a fost Ioan¹⁰. Intrarea în rândurile călugărilor era o condiție pe care trebuia s-o îndeplinească orice tânăr creștin ortodox care dorea să-și perfecționeze educația. Numai fanarioții și marii boieri ai Țării Românești și Moldovei puteau să susțină financiar studiile tinerilor din propriile familii, ținând pe la curțile lor educatori și achiziționând cele necesare studiului (vezi *infra*). Pentru restul, existau școlile bisericești.

Una din aceste școli funcționa la Muntele Athos, fiind condusă de Evghenios Voulgaris din 1753. Aici a ajuns Iosipos Moesiodax, ca elev, pentru doi ani. În prealabil, învățase greaca la Salonic și Smirna. A călătorit prin Grecia, vizitând insulele Sifnos și Miconos, apoi Atena, probabil în căutarea unor surse de finanțare pentru continuarea studiilor în Italia.

A reușit să ajungă în Italia în 1759. Urmele lui se regăsesc la Veneția, unde a ținut predici la biserica Sf. Gheorghe a Grecilor și a fost plătit cu 50 de ducati (informație conservată în caietul pe anul 1759 al socotelilor bisericii). În 1761 și 1762 apar la Veneția cele două volume ale traducerii grecești a lucrării lui Antonio Muratori (1672–1750), *La filosofia morale esposta e proposta a i giovani* (Verona, 1735), realizată de Moesiodax.

La începutul anului 1765, pe 19 ianuarie, ține prima lecție de geometrie la Academia Domnească din Iași, în prezența domnitorului Grigorie Alexandru Ghica, care-l numise director, deși se formulaseră obiecții privind capacitatea sa de a-și îndeplini sarcinile (vezi *infra*). În iarna anului 1765–1766, îmbolnăvindându-se, renunță la funcție și trece în Țara Românească. Nu mai ocupă poziții în învățământul domnesc de la București și Iași. Ce-i drept, după scurtă vreme i-ar fi fost mai greu, deoarece în 1768 a izbucnit războiul dintre Rusia și Turcia, iar Moldova și Țara Românească au fost ocupate de armata rusă până în 1774.

perpetuare a vechii ordini feudale. Marea boierime din Moldova și Țara Românească era aproape complet elenizată și susținea financiar apariția de cărți și reviste cu orientare iluministă, în limba greacă, multe având ca loc al apariției Viena. Ea a contribuit, astfel, din plin, la renașterea politică și culturală neogreacă. Tipăriturile în limba română (atâtea câte au fost susținute financiar de marea boierime, înainte de 1821) erau, dimpotrivă, preponderent antiiluministe.

În ultimii ani ai perioadei fanariote, câțiva dascăli ai Academiei Domnești (e.g. Neophyt Dukas) s-au manifestat zgomotos contra proiectelor de reformă a învățământului, prin care se propunea trecerea la predarea științelor în limba română. Deși nu făceau parte din protipendada fanariotă, menținerea cursurilor în limba greacă îi avantaja pe acești dascăli. Cu toate că unii erau români de origine (este chiar cazul lui Dukas), au preferat să se integreze în cultura neogreacă.

⁹ Dintr-un pasaj al *Pedagogiei* reiese că i-ar fi pus întrebări despre aritmetică unui elev moldovean căruia îi predă gramatica greacă, iar acesta îi răspundea în limba maternă (vezi mai jos).

¹⁰ Vezi Paschalis M. Kitromilides, *The Enlightenment as Social Criticism: Iosipos Moisiodax and Greek Culture in the Eighteenth Century*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1992, p. 18, care trimite la C. Sathas, *Neoelliniki Philologia* (Atena, 1868).

În 1775, o dată cu instalarea lui Grigorie Alexandru Ghica pe tronul Moldovei, Moesiodax revine ca director la Academia din Iași pentru șase luni. Este obligat să demisioneze de trei ori în acest interval, ultima oară definitiv. Predecesorul său, Nikephor Theotokis, fusese de asemenea forțat să părăsească conducerea școlii.

În 1777 (anul în care protectorul său, Grigorie Alexandru Ghica, domnitor în funcție în Moldova, este asasinat de turci la Iași) Iosipos Moesiodax poposește la Brașov (vezi și *infra*), de unde va pleca în Europa pentru trei ani. A trecut prin Viena (unde publică *Apologia*), Trieste (1778) și a ajuns din nou, după 16 ani, la Veneția (1778–1779). La Veneția publică *Parafraza discursului lui Isocrate către Nicocles despre regalitate sau Capitole politice* și *Pedagogia*, ambele apărute în 1779. Se întoarce la Viena, unde actualizează *Teoria geografiei*, compusă în 1767, în Țara Românească. A lucrat la aceasta din urmă în Biblioteca Imperială, și cartea, dedicată fanarioților Constantin Moruzi și Alexandru Ipsilanti, iese de sub tipar în Viena Austriei, anul 1781.

Revenit în Țările Române, se stabilește în București, ca pedagog al fiilor domnitorului fanariot Alexandru Ipsilanti. Aceștia au fugit în Europa, iar tatăl lor a fost schimbat din funcție de turci (vezi *infra*, nota 31).

În anul 1784, Iosipos Moesiodax publică la București *Însemnări fiziologice*, ultima lui carte, care conține observații despre ceață, marea etc.

În 1797 este profesor la Academia din București, unde se pare că a murit, în anul 1800 (cu patru ani înaintea autorului *Criticii rațiunii pure*).

OPERA LUI MOESIODAX

1. *Filosofia morală*, traducerea în două volume a lucrării lui Muratori, *La filosofia morale esposta e proposta a i giovani*, întreprinsă din considerente pedagogice, este precedată de un „Proemiu al traducătorului” în care Moesiodax justifică alegerea *stilului comun* (i.e. limba greacă vorbită) în locul celui *grecesc* (i.e. limba arhaizantă folosită de obicei la catedră), precum și intervenția proprie în textul tradus, cu scopul de a limpezi pasajele neclare¹¹. Alegerea denotă mai mult decât spiritul practic al traducătorului, decis să nu-și risipească zadarnic munca, datorită numărului mic al celor care utilizau greaca veche: Moesiodax înțelegea că închiderea intelectualilor în orizontul vechiului idiom era o prejudecată, dar una care putea avea consecințe dintre cele mai grave. Admirația nejustificată față de trecut și ura față de

¹¹ „A fost nevoie să mă gândesc dinainte și în ce stil, adică în cel grecesc [greaca veche, *n. tr.*] sau comun, să traduc lucrarea. Primul îmi era mai ușor și obișnuit, dar astfel ar fi fost păgubiți cei mai simpli: lucru pe care nici vorbă să-l ierte zelul meu. Al doilea, dimpotrivă, îmi pare, da, mai potrivit, însă din cauza sărăciei lui naturale îmi părea cu totul mai greu. Cu toate acestea, am hotărât să prefer folosul comun și să nu-mi pară rău de truda mea. Am încercat, așadar, traducerea în stilul simplu” – citat după Anna Tabaki, *Despre iluminismul neoele. Curente de idei și canale de comunicare cu gândirea occidentală*, traducere din limba neogreacă de Elena Lazăr, Cuvânt-înainte de Pashalis M. Kitromilides, Cu un cuvânt al autoarei la ediția românească, București, Editura Omonia, 2015, p. 101.

modern putea, în locul progresului cunoașterii, să bătătorească drumul spre barbarie. Ignoranța clerului și responsabililor politici ai vremii, pe care o subliniază, înrăutățește o stare de lucruri deja dureroasă. Moesiodax pomenește adeseori, cu tristețe, dezinteresul celor puternici de la Curțile domnești față de nevoile învățământului. Dacă nu-i numără printre dezinteresați și pe domnitori, asta se petrece pentru că, fără sprijinul lor, orice tentativă de a schimba ceva era complet zadarnică. În condițiile în care Europa era inundată de luminile cunoașterii, iar Grecia (*i.e.* lumea creștin-ortodoxă sub dominație otomană) însetată de ele¹², se impunea simplificarea căilor de transfer către cei care sufereau din lipsa cunoștințelor. Numai să se fi dorit aceasta!

2. *Apologia* a fost prilejuită de dificultățile cu care autorul ei s-a confruntat în calitate de director al Academiei Domnești din Iași. Lucrarea a fost concepută în două părți, dar a apărut numai prima parte. Probabil că partea a doua nici nu a mai fost scrisă. Are o structură complicată, impusă autorului de acuzațiile care i s-au adus pe când era dascăl și față de care caută justificări minuțioase.

Cartea se deschide printr-un *Cuvânt înainte* în care autorul dezvăluie intenția de a aduce

„înaintea judecății publicului modul de predare pe care l-am folosit în această Școală de la Iași, rugând pe oricare binevoitor instruit să judece dacă acest mod de predare poate fi socotit ca aparținând unui băcan și dacă, mai ales, lecțiile care sunt explicate prin modul meu de a predă pot fi numite lecții de băcan”¹³.

Apelul la publicul instruit, în locul autorităților care administrau școlile, este deja un act de curaj din partea lui Moesiodax, neobișnuit în contextul feudal al epocii. El este încă și mai îndrăzneț, acuzând direct, încă din primele pagini, aristotelismul pe care autoritatea școlară îl dorea consolidat în Academia pe care-o condusesese:

„Învățăturile aristotelice (e vorba despre cele care aparțin teoriei naturale), în primul rând trebuie socotite ca având o constituție lipsită de bază, pentru că nu numai că nu hrănesc câtuși de puțin sufletul, ci revarsă asupra lui, în același timp, o sevă vătămătoare, datorită căreia sufletul, extaziindu-se, devine uneori incapabil chiar și de cele mai sănătoase noțiuni”¹⁴.

Aristotelismul trebuie să cedeze neîntârziat locul unei „filosofii sănătoase”. Moesiodax susține acest imperativ strict științific și într-un mod indirect, dând lista celor care au susținut financiar apariția lucrării. Majoritatea erau negustori și se vor fi

¹² „Europa de astăzi, loc al dreptei judecăți și loc cu înclinație pentru muze din partea nobililor locului, depășește până și vechea Elladă” scrie Moesiodax în prefața sa, arătând că observatorul european ar aprecia că grecii „au hirotonisit ca judecători ai filosofiei ignoranța și patosul” – citate după Paschalis M. Kitromilides, *Iluminismul neolen. Idei politice și sociale*, traducere din limba greacă: Olga Cicanci, Cuvânt înainte: Acad. Răzvan Theodorescu, București, Editura Omonia, 2005, pp. 202, 201.

¹³ Iosif Moesiodax, *Apologia, Partea I*, traducere din limba greacă de Olimp Căciulă, Studiu introductiv, note și comentarii de Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977, p. 28.

¹⁴ *Ibidem*.

simțit solidari cu dascălul acuzat că ținea lecții de „băcan”; dar, în același timp, nu erau ignoranți și doreau să contribuie cât mai larg la răspândirea cunoașterii folositoare.

Introducerea lucrării este, simultan, o succintă istorie a filosofiei și o rememorare a activității autorului. În istoria filosofiei se pune accent pe importanța matematicii în cunoaștere, evidențiindu-se totodată rolul de frână pe care aristotelismul l-a jucat în valorificarea corespunzătoare a matematicii în Antichitate și Evul Mediu (mai cu seamă în cadrul scolasticii):

„dacă se preda vreodată și matematica, acesta se făcea pur și simplu de dragul curiozității, iar nu cu scopul de a introduce rânduială în filosofie, pentru că și matematica era datoră să-și plece genunchii și să asculte de Aristotel”¹⁵.

Înlăturarea acestei piedici – prin munca neprețuită a lui Galilei și Descartes dar, mai ales, prin cea a lui Newton – a produs efecte uriașe:

„Astronomia, geografia, mecanica, toate ramurile, pur și simplu, ale fizicii, unele au fost transformate de la început, altele au fost readuse la mai multă exactitate și toate au fost înălțate apoi la o înflorire cât se poate de însemnată, înflorire dincolo de care orice pas mai departe se pare a fi cu neputință”¹⁶.

Ori de câte ori s-a amestecat în acest proces de înnoire, aristotelismul s-a opus înfloririi științelor. Experiența personală a lui Moesiodax este invocată ca mărturie: propria lui educație, sub coordonarea lui Voulgaris¹⁷, întrucât a fost influențată de aristotelism, a avut roade nesatisfăcătoare. Chiar și când este predat cu intenții bune, aristotelismul aplicat în științe este confuz. Dimpotrivă, prin utilizarea matematicii, totul devine limpede și ușor de asimilat:

„când teoriile propuse se sfârșesc cu cuvenita exactitate care, de cele mai multe ori, este opera matematicii, pentru informarea științifică a ascultătorilor de față, și apoi se schimbă pentru a fi cât mai înțelese și se orânduiesc mai ales pentru înțelegerea cât mai cu puțință a celor care nu se ocupă cu filosofia, atunci toți cei care se întâmplă să participe la audierea lor pleacă de acolo mulțumiți”¹⁸.

De aceea, atunci când a avut ocazia, autorul a înlocuit predarea logicii aristotelice cu matematica¹⁹. O inițiativă care i-a adus mari necazuri.

Secțiunea *Texte și lecții la Școala din Iași* oferă cititorului eșantioane din lecțiile de „băcan” ale lui Moesiodax. Sunt trei lecții de matematică și trei de geografie: textele de manual, împreună cu dezvoltările lor. Ultima lecție de geografie se sfârșește cu revelatoarea notă: „Restul textului a rămas nepredat, deoarece ascultătorii au strigat că le este de ajuns cât li s-a predat”²⁰. Moesiodax consideră că revolta s-ar fi datorat agitației neoaristotelicienilor. Trebuie să facem

¹⁵ *Ibidem*, p. 37.

¹⁶ *Ibidem*, p. 41.

¹⁷ Voulgaris amesteca matematica (predată după manualele lui Wolff) cu logica aristotelică predată după tipicul corydaleic. Rezultatele erau, în opinia lui Moesiodax, sub orice așteptări.

¹⁸ *Ibidem*, p. 47.

¹⁹ *Ibidem*, p. 42.

²⁰ *Ibidem*, p. 79.

observația că lecțiile de geografie le ținea în paralel cu cele de matematică elementară (aritmetică) și este posibil ca măcar cele dintâi să fi depășit posibilitățile de înțelegere ale elevilor săi. El se justifică, de altfel, comentându-și-le:

„Unde am întâlnit lucruri oarecum extraordinare sau mai presus de putința de înțelegere a auditorilor, după ce am făcut expunerea, care era necesară, în măsura în care am putut, am adăugat că asemenea lucruri vor fi înfățișate la vremea lor și că, în alte ocazii, se vor putea informa cu privire la ele în chip mai desăvârșit”²¹.

Nu reiese că entuziasmul de care a dat dovadă ar fi fost împărtășit de elevi; ceea ce nu este de mirare dacă ne gândim că aceștia se antrenaseră, înainte de contactul cu noul dascăl, la gramatică și literatură greacă veche.

Cuvântarea despre matematică în genere și Cuvântarea despre filosofie rostită la Curtea Domnească în prezența Prea Înălțatului Domn Grigore Alexandru Ghica și a strălucitului Divan din Moldova urmează eșantioanelor din lecțiile ținute. Moesiodax nu consideră că aceste discursuri inaugurale s-ar mărgini la un rol strict festiv, ci le vede ca un prilej de exprimare a ideilor noi, în fața unui auditoriu competent²². Cele două discursuri apar, așadar, ca o completare a celor șase lecții anterioare. Cel de-al doilea, de dimensiuni respectabile, va fi pus la încercare răbdarea înaltelor fețe care l-au audiat!

De o importanță specială în înțelegerea naturii conflictului care a dus la îndepărtarea sa din postul de director al Academiei Domnești din Iași este următorul text tipărit de Moesiodax în *Apologie*, intitulat: *Expunerea sau Apologia adresată unei fețe bisericești*, care este adresată, de fapt, Marelui Logofăt al Moldovei și doar indirect feței bisericești în chestiune. *Apologia* din *Apologie* relatează contactul cu înalta figură bisericească locală (probabil însuși Mitropolitul Moldovei) al monahului-dascăl sosit de la studii în străinătate. Un prilej de amărăciune pentru cel din urmă, dar revelator pentru diferența de viziune dintre cei doi. După schimbul inițial de amabilități, înaltul ierarh schimbă iute tonul convorbirii, ironizându-l pe autorul *Apologiei*. Cei prezenți la întâlnire împărtășesc fățiș atitudinea și opiniile gazdei cu privire la vizitator. Cu toții l-au tratat, deci: „ca pe un incult, ca pe un rătăcit, ca pe un prieten al latinilor”²³, deși

²¹ *Ibidem*, p. 80.

²² *Ibidem*, p. 79, în nota **: „Oamenii de specialitate din Europa obișnuiesc ca, după încetarea vacanțelor, să înceapă noua lor predare, întotdeauna, cu o introducere. Toți prietenii și toți cei ce se interesează de materia pe care aceștia o predau se adună aici, ca să-i audieze, iar cel ce-și deschide lecțiile lui, care vine întotdeauna cu ceva nou, este cu atât mai lăudat. Fraza aleasă, retorica, orice fel de savantlăc, care aparțin în orice fel chestiunii predate, se socotesc îngăduite celui ce-și ține lecția inaugurală”.

²³ *Ibidem*, p. 110. Fiecare dintre cele trei imputări are înțelesul ei special în epocă: astfel, „incult” era cel ce folosea în scris sau conversație o formă de greacă modernizată, „rătăcit”, cel care făcea apel, în probleme științifice, la alte surse decât cele autorizate de Biserică, iar „prieten al latinilor” (cea mai gravă acuzație) însemna de-a dreptul eretic. Cum am văzut, Moesiodax se făcuse cunoscut ca autor al unei traduceri într-o limbă greacă modernizată, făcea apel în expunerile sale la Galilei, Descartes și Newton. Nu era deci exclus, pentru interlocutorul său, să fie și un „prieten al latinilor”. De aceea, el îi face lui Moesiodax declarația aparent deplasată că „Sfânta Liturghie trebuie să fie săvârșită cu pâine dospită” în contextul discuției despre atomi. Cel vizat apreciază apelul la dogmă ca o schimbare de subiect, datorată nedeprinderii înaltei fețe bisericești cu argumentarea

niciunul nu părea capabil să converseze potrivit „regulilor dialectice”. Moesiodax cere ca disputa să fie continuată în scris, respingând oferta unei confruntări publice, datorită „vorburii scolastice” la care se deda înaltul personaj. I se adresează, în cele din urmă, direct acestuia, comunicându-i punctul său de vedere sub forma unei respingeri a susținerilor lui privitoare la „chestiunea atomilor, dacă, cu alte cuvinte, aceștia sunt cu puțință sau nu sunt cu puțință”²⁴. Iată două propoziții din cele patru demonstrate de Moesiodax în refutația sa: „Cum că prima materie, amorfă și fără proprietăți, a lui Aristotel, sau oricum altfel obișnuiți voi, aristotelienii, să o numiți, este absolut imposibilă”; „Cum că atomii, luați ca atomi, sunt întotdeauna cu puțință”.

În finalul *Apologiei*, Moesiodax așază încă o *Expunere sau Apologia adresată medicului Teodorakis*. Acesta trăia la 1777 în „Stefanopole, care în chip comun se numește Brașov” și a fost, ca și ierarhul moldovean, un denigrator redutabil al autorului, care era cât pe ce să-l aducă în situația de a fi izgonit și din acel oraș, după ce fusese nevoit să părăsească Iașiul. Cu medicul brașovean, Moesiodax dispută chestiuni de științe ale naturii. Între respingerile conținute în această secțiune se numără: „Cum că părerea după care căldura perioadei de vară se ascunde în pământ, în timpul iernii, este absurdă”, „Cum că sărurile comune, fie ele minerale, fie marine, nu trebuie socotite niciodată particule capabile de înghețare a apelor”, ceea ce ne dă azi o imagine limpede și suficientă asupra nivelului cunoștințelor din domeniu la care se găseau erudiții locului.

3. *Parafraza discursului lui Isocrate către Nicocles despre regalitate sau Capitoile politice* este varianta în greacă modernă a discursului retorului Isocrate către regele Nicocles al Salaminei cipriote. Micul volum se adresează domnitorilor fanarioți – cu un deceniu înaintea Revoluției franceze – în încercarea de a le preveni înclinațiile tiranice, și are și o variantă franțuzească (*Chapitres politiques*).

4. *Pedagogia* este împărțită în două secțiuni: *Despre educarea în familie și Dascălul și pedagogia*. Scopul lucrării este formulat în *Precuvântare*. Pedagogia, adică metoda care pregătește sufletul copiilor pentru iubirea de învățătură și însușirea învățăturii, este antidotul în lupta cu

„superstițiile, deșertăciunile, minciunile, teama fără temei, alte multe patimi pe care noi le vedem la unul sau altul și de care ne facem vinovați sau de pe urma cărora suferim deseori, toate, în cea mai mare măsură, sunt rezultate triste ale lipsei de educație”²⁵.

științifică. Mai jos, el se simte dator să dea un răspuns mai detaliat cu privire la presupusa iubire față de latini. Acuzația adusă de adversarul său se baza pe un pasaj din *Filosofia morală*, interpretat tendențios. Moesiodax se referise la avansul tehnico-științific al Europei, nu la superioritatea acesteia față de Grecia din punct de vedere religios (cf. *ibidem*, pp. 129–133).

²⁴ *Ibidem*, p. 112.

²⁵ Iosif Moesiodax, *Tratat despre educația copiilor sau Pedagogia*, studiu introductiv de Ioan N. Vlad, traducere din limba greacă: prof. Alexe Horhoianu, note și comentarii de prof. Alexe Horhoianu și Ioan N. Vlad, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974, p. 23.

Autorul previne cititorii asupra înțelegerii greșite a întreprinderii sale. Nu din aroganță și-a alcătuit scrierea, ci dintr-o urgență. Străduindu-se din răsuputeri să facă față adversarilor care-l acuză neîncetat de aroganță, scrie²⁶:

„Mă silesc, după puteri, să contribui, cu ceea ce mi se pare că ajută mai mult, la formarea unor cunoștințe temeinice, de care, ceva mai mult, socotesc să se țină seama. Oare când cineva dorește să arate că este năpădit de aceleași gânduri atunci când e vorba să se rostească despre tot ceea ce este frumos și mai ales de folos pentru toți, s-ar cuveni, zic, ca acest cuvânt să se socotească îngăduit numai pentru cei mari și să fie oprit pentru cei mici?”²⁷.

Disputa lui Moesiodax cu autoritățile școlare și religioase a lăsat urme în sufletul său, dar el nu-și leapădă misiunea de a ajuta la propășirea neamului. Își compară profesia de dascăl cu un fel de chirurgie, în care nu trebuie să se țină seama de durerea provocată prin operație, ci doar de vindecare. Dar *Pedagogia* se adresează în primul rând părinților, mai exact acelor părinți care fac parte din boierime. Erau singurii care puteau să ofere o educație odraslelor. Moesiodax a înțeles că, dacă proiectele sale de a introduce în învățământ „filosofia sănătoasă” au vreo șansă de reușită, aceasta depinde numai de hotărârea cu care părinții clasei privilegiate își îndrumă copiii spre învățătură. Secțiunea I a lucrării este dedicată acestor părinți. Conduita față de copii în familie are ca efect orientarea acestora spre cultivarea virtuții și cunoașterii sau, dimpotrivă, spre perpetuarea relelor obiceiuri de care societatea vremii nu ducea lipsă. Alegerea dascălului potrivit este a doua condiție a unei educații reușite.

„Micii copii sunt obișnuiți să vadă de cele mai multe ori chipuri frumoase și deci vesele. Când sunt dați pe mâna pedagogilor respingători din fire, îi socotesc pe aceștia oarecum drept oameni răi și sunt nemulțumiți ori de câte ori îi văd. În prima mea tinerețe, copil fiind încă, mi-aduc aminte că pedagogul m-a chemat la lecție. Era un om cu înfățișare sălbatică, cu barba încâlcită; am crezut că mă cheamă o fiară și m-am mai știut nimic”²⁸.

Tinerețea dascălilor este uneori de preferat experienței celor mai vârstnici, ca și preferința acordată cunoștințelor de drept, politică, geografie față de chinuitoarele lecții de gramatică grecească, a cărei deprindere la perfecție de dovedea de cele mai multe ori inutilă²⁹. Matematica, fizica, morala, dreptul au un farmec deosebit atunci când sunt predate corespunzător și sunt cu mult mai

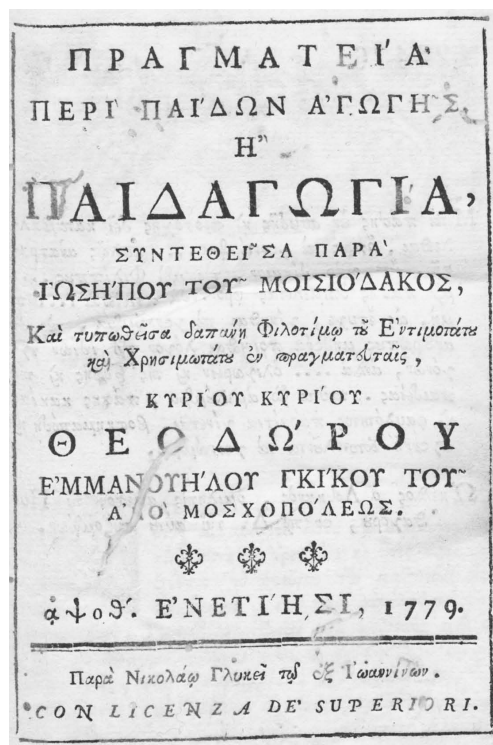
²⁶ Părerea lui Moesiodax despre adversarii lui reiese pregnant din câteva rânduri ale *Apologiei*, ed. cit., p. 18, în notă: „fruntașii noștri, cel puțin cei mai mulți dintre ei, nici nu socotesc o datorie a lor de a colabora sau de a protejui școlile și pe cei ce predau în ele. În timp ce vorbeam odată cu un om de seamă al domnului din Țara Românească în legătură cu înființarea de școli în Țara Românească, spunându-i că domnia este datoare, printre altele, să se îngrijească cu privire la școli, mi s-a răspuns: «Este datoare? În ce fel este datoare?» – și un râs sardonice a fost tot răspunsul lui”.

²⁷ I. Moesiodax, *Pedagogia*, ed. cit., pp. 24–25.

²⁸ *Ibidem*, p. 58.

²⁹ *Ibidem*.

folositoare în activitatea viitoare a unor oameni destinați activităților publice. Cunoștințele de filosofie sunt, de asemenea, foarte utile, cu condiția să fie limpezi și să prezinte în general sistemele filosofice, fără a intra în detaliile logico-metafizice rezervate specialiștilor, nefolositoare tinerilor care nu se vor ocupa în viață cu filosofia (vezi *infra*, poziția din *Pedagogie*, referitoare la teologie).

Pagina de titlu a *Pedagogiei* (1779)

Dascălul găzduit de familiile care-și permit o educație privată nu trebuie să fie tratat de părintele învățăceilor ca o slugă (ceea ce va scădea respectul copiilor față de el). E un sfat asupra căruia Moesiodax insistă, dovedind că, din păcate, disprețul față de educatori era foarte răspândit la vremea aceea. De asemenea, trimiterea copiilor la școli publice de către cei care nu-și permit o educație domestică nu este un motiv de rușine (datorat lipsei banilor). Este mult mai rău ca tinerii să fie ținuti la țară, fără niciun dascăl, cum se obișnuia în asemenea cazuri. Efortul financiar depus în vederea unei educații potrivite nu va fi niciodată risipit. Cunoscător al moravurilor contemporane cu el, Moesiodax recomandă celor pentru care educația părea prea costisitoare restrângerea cheltuielilor făcute în scopul îndeplinirii obligațiilor fanariote ale conformării la o viață de lux:

„Nu e mai bine oare să taie anumite cheltuieli prea mari și cu aceste economii sau cu o parte din ele să-și tocmească un dascăl vrednic să cultive buna purtare și mintea copiilor, vrednic deci să-i întărească cu cele ce trebuie, cu mijloacele care să-i poată pregăti spre o viitoare viață de cetățean?”³⁰.

Oare cum vor fi fost primite aceste povețe de către marii dragomani, „hospodari”, logofeți etc. ai epocii (presupunând că s-ar fi deranjat să afle câte ceva despre conținutul *Pedagogiei*)?³¹

Secțiunea a II-a a *Pedagogiei* se adresează dascălilor. Moesiodax le atrage atenția că au obligația de a pune mai presus de nivelul cunoștințelor generale educația morală a tinerilor care vor avea mai târziu în mâini puteri care depășesc limitele propriilor interese:

„Viața boierilor pe care pronia cerească îi orânduiește mai dinainte spre conducerea orașelor și popoarelor, și nu spre lucruri de paradă, cere mai mult purtări pline de cumpătare, cinstite și juste, iar acestea pot fi obținute dacă sunt învățate la timp. Ce folos are un tânăr boier de gramatică, de dialectică și de alte lucruri, când el, cu toată învățătura lui, nu face altceva decât se supune poftelor și patimilor, fiindcă o purtare morală nu mai are trecere în fața lui? Mai bine când a cunoscut mai puține lucruri, deci a fost modest, cinstit, în stare să cunoască ce este dreptatea. Față de cel cu multă învățătură tânărul de mai sus manifestă nesupunere, e șovăitor și chiar dăunător atât lui cât și altora”³².

Revine ideea, adesea subliniată de Moesiodax, a inutilității stăpânirii la perfecție a limbii grecești, în detrimentul unor cunoștințe practice.

Pregătirea profesională a dascălului cere o dublă competență: morală (formarea bunelor obiceiuri) și didactică (transmiterea noilor cunoștințe)³³. Competența morală este dovedită de răbdarea și bunăvoința cu care se predă, farmecul personal al dascălului, disponibilitatea de a răspunde la întrebările puse de copii, acordarea de timp liber pentru lectură (ceea ce cultivă gustul față de cărți, imposibil de format atunci când lecțiilor li se acordă o atenție excesivă), renunțarea, pe cât posibil, la

³⁰ *Ibidem*, p. 64.

³¹ După tipărirea *Pedagogiei*, revenit în Țara Românească, Moesiodax a fost însărcinat, ca pedagog (alături de medicul raguzan Stephan Ignaz Raichevich, austriacul Franz Joseph Sulzer, italianul Leonardo Panzini și francezul Jean-Baptiste Linchou – patru personaje care, fiecare în parte, ar merita o prezentare specială), de domnitorul Alexandru Ipsilanti (unul dintre reformatorii Academiei Domnești din București), cu educația fiilor săi, Constantin și Dimitrie. Sub influența dascălilor, care le-au insuflat admirația pentru Occident și dorința de a ajunge acolo, beizadelele au fugit în Transilvania, cu destinația Viena. Pentru a preveni posibilele consecințe ale faptei lor necugetate, Ienăchiță Văcărescu a fost trimis urgent după ei, să-i convingă să se întoarcă. Tatăl lor a fost totuși înlocuit de turci. Acomodarea lui Constantin Ipsilanti în păienjenișul de înalte slujbe ale Imperiului otoman n-a avut prea mult de suferit de pe urma năzbâtiilor tinereții: a ajuns mai târziu Mare Dragoman al Porții și a domnit în Moldova și Țara Românească, având o atitudine constant filorusă. Fiul său, Alexandru, inițial ofițer în armata țaristă, a fost mai târziu șeful *Eteriei*. Se poate emite, așadar, părerea că activitatea de dascăl a lui Moesiodax a contribuit măcar la slăbirea loialității fanarioților față de stăpânii lor.

³² I. Moesiodax, *op. cit.*, pp. 66–67.

³³ *Ibidem*, p. 71.

pedepsele corporale, încurajarea efortului personal prin stimularea atenției asupra satisfacțiilor care decurg din învingerea greutăților, corelarea volumului de cunoștințe predat cu trăsăturile de caracter ale elevului³⁴.

Dascălul trebuie să-și supravegheze elevii, dar, pe cât se poate, fără ca aceștia să se simtă spionați. Nu trebuie să-și umilească elevii sancționându-le cu asprime cele mai mici greșeli. Deoarece dojenile produc emoție nu doar celui dojenit, ci și dascălului; se cuvine să se recurgă la ele cu moderație. Nu se cuvine ca dascălul să pară atunci tulburat, deoarece cei dojeniți, în loc să-și îndrepte greșelile, vor deveni și mai îndrăzneți față de el. Aroganța nu este, de asemenea, o atitudine indicată, deoarece ea este o „însălbăticire a dragostei de sine”³⁵ nepotrivită pentru un dascăl interesat de educația morală a elevului; nici asprimea, care-l face pe elev să se creadă nedreptățit sau să cadă pradă disperării în loc să dorească să se îndrepte. Dojenile solicită însă consecvență din partea celui care le administrează; ele slujesc de model pe care elevul se poate sprijini în propria-i consecvență de a-și îndrepta greșelile.

Pedepsele, la rândul lor, trebuie date întotdeauna la timpul potrivit și proporțional cu greșelile elevului. Altminteri, efectul lor este contrar celui scontat. Mânia nu trebuie să-l stăpânească pe cel care pedepsește, pentru a nu crea impresia că pedeapsa se datorează patimii de care e stăpânit! Dascălul trebuie să „arate trist fiindcă se găsește silit să-l pedepsească”³⁶ pe elev, cu toate că față de el nutrește sentimente de dragoste. În orice caz, arată Moesiodax, pedeapsa este „o încercare de îmbunătățire vrednică de un rob, pedeapsa nu este deci potrivită oamenilor liberi”³⁷, iar rezultatele obținute cu ajutorul ei sunt efemere. De aceea, trebuie utilizată cât mai rar.

Dascălul trebuie să dea o atenție specială străduinței de a elimina din comportamentul elevilor

„acele porniri de a nu se potrivi cu nimeni în idei, îndemnate mereu spre clevetire, spre zeflema, care râd, care osândesc orice lucru, care nu îndeamnă spre învățătură, ci spre neorânduială”. Trebuie să insufle elevilor „dragostea de adevăr și scârba de minciună”³⁸.

De asemenea, din îndatoririle dascălului, în calitate de îndrumător moral, fac parte combaterea superstițiilor și cunoașterea dogmelor de credință și a scrierilor bisericești. Combaterea superstițiilor se realizează prin cunoașterea adevărilor despre natură (*i.e.* „noua fiziologie”, exemplificată de ultima lucrare publicată a lui Moesiodax, *Însemnări fiziologice*). La rândul ei, educația teologică, asemănător cu cea filosofică, nu trebuie să fie excesivă, intrând în cele mai mărunte detalii. Totuși, la întrebările privitoare la religie, copiilor trebuie să li se răspundă prompt, deschis, fără a li se ascunde faptul că, în privința misterelor credinței, nu se pot oferi explicații ultime și că „datoria fiecărui creștin este să știe cele ce credința ni le pune în față, să

³⁴ *Ibidem*, pp. 73–75.

³⁵ *Ibidem*, p. 77.

³⁶ *Ibidem*, p. 78.

³⁷ *Ibidem*, p. 79.

³⁸ *Ibidem*, p. 82.

nu le răscrolească, să nu le mai pună în vorbă”³⁹. Călugărul Moesiodax are, în această privință, o poziție asemănătoare cu reprezentanții de frunte ai Iluminismului, deși formulările sale se păstrează, precaut, în zona echivocului.

Ultima parte a *Pedagogiei* este închinată complexei probleme care frământă învățământul epocii lui Moesiodax: învățarea limbii grecești. Condiție obligatorie a oricărei transmiteri ulterioare de cunoștințe, era în același timp un proces traumatizant, pe care autorul și-l reamintește cu neplăcere:

„tremur ori de câte ori îmi aduc aminte de suferințele vrednice să sta alături cu cele ale lui Atlas și de acei fără de sfârșit ani de învățătură în care mi-am zbatut sărmana mea tinerețe, învățând limba greacă. Să mi se ierte o mărturisire dreaptă în totul ușoară, dacă spun că învățarea limbii grecești, din fire, e de temut și că pentru aceasta e greu de învățat. Poate nici latina nu este mai puțin grea și un tânăr italian o învață (să se socotească partea didactică) în patru ani, pe când un tânăr grec nu învață grecește nici în opt ani”⁴⁰.

Soluțiile lui Moesiodax pornesc de la observația că procedeele tradiționale bazate pe memorare nu dau rezultate. Reducerea cantității de informație și captarea interesului pentru studiu din partea elevului sunt de preferat forțării acestuia de a ține minte pe de rost multe detalii pe care nu le înțelege (părți de vorbire, reguli, excepții). Un elev moldovean căruia Moesiodax i-a predat aritmetică după noua sa metodă era deja capabil, în două luni, să înțeleagă întrebările care i se puneau în greacă și să răspundă satisfăcător la ele în limba lui⁴¹. Chiar din propunerile lui Moesiodax pentru îmbunătățirea predării limbii grecești reiese că scopul achiziționării acestei limbi nu era accesul la și vehicularea de cunoștințe din domeniul matematicii și fizicii, ci familiarizarea cu și utilizarea de – după tipicul venerabilei retorici – eșantioane ale literaturii antice (Esop, Xenofon, Tucidide, Lucian, Herodian ș.a.) și a Părinților Bisericii (Sf. Grigore din Nazianz). Obositoare exerciții la care se supuneau elevii își aveau, în sistemul vremii, rostul lor, transformându-i în depozitari de cele mai multe ori pasivi ai unei moșteniri culturale, numai că îngreunau, ori chiar făceau imposibilă exercitarea în știința experimentală propovăduită de autorul *Pedagogiei*. Dacă Moesiodax ar fi cerut să se renunțe cu totul la vechea formă de învățământ, ceea ce nouă azi ni se pare cât se poate de firesc, ar fi fost considerat, fără drept de apel, un ignorant în materie de elenism, adică un ignorant pur și simplu. De aceea, ultima parte a cărții lui pare a fi concepută ca o probă că nu e așa.

5. *Teoria geografiei* se compune din treizeci de capitole, urmate de o serie de probleme rezolvate, de o anexă ce tratează probleme privind calendarul și de câteva planșe. Este concepută ca un manual, care să-l însoțească pe dascăl în activitatea de predare. Iată titlurile celor treizeci de capitole ale lucrării: Cap. 1, *Despre cercurile sferei*; Cap. 2, *Despre orizont*; Cap. 3, *Despre meridian*; Cap. 4, *Despre cercurile poziției*; Cap. 4, *Despre ecuator*; Cap. 6, *Despre zodiac*; Cap. 7, *Despre cercurile*

³⁹ *Ibidem*, p. 86.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 89.

⁴¹ *Ibidem*, p. 93.

sferei celeste; Cap. 8, *Despre tropic*; Cap. 9, *Despre poli*; Cap. 10, *Despre cercul orar*; Cap. 11, *Despre diferitele poziții ale Pământului*; Cap. 12, *Despre înălțimea polilor*; Cap. 13, *Despre latitudinea fiecărui loc*; Cap. 14, *Despre longitudinea fiecărui loc*; Cap. 15, *Despre zone (geografice)*; Cap. 16, *Despre climatele Pământului*; Cap. 17, *Despre paronimii locuitorilor Pământului* [antipozi]; Cap. 18, *Despre egalul și neegalul zilei și nopții diferitelor locuri*⁴²; Cap. 19, *Despre răsărit și apus în diferite locuri*; Cap. 20, *Despre crepuscul*⁴³; Cap. 21, *Despre intervalul anual*; Cap. 22, *Despre cauza intervalului anual*; Cap. 23, *Despre vânt*; Cap. 24, *Despre lună, zi și oră*; Cap. 25, *Despre forma Pământului, care este sferică*; Cap. 26, *Despre mărimea suprafeței Pământului și despre locurile geodeziei, ca și despre măsurarea acestora*⁴⁴; Cap. 27, *Despre adevărata formă a Pământului*; Cap. 28, *Despre poziția, mișcarea și nemișcarea Pământului*; Cap. 29, *Despre părerea lui Tycho [Brahé] și a tychoniștilor*; Cap. 30, *Despre părerea lui René Descartes și a cartezienilor*.

Pagina de titlu a *Teoriei Geografiei* (1781)

⁴² Capitolul figurează ca a doua lecție de geografie în *Apologia*.

⁴³ Figurează ca primă lecție de geografie în *Apologia*.

⁴⁴ Figurează ca cea de-a treia lecție de geografie din *Apologia*.

6. *Însemnări fiziologice* are un conținut eclectic, dedicat unor probleme de fizică și meteorologie.

„FILOSOFIA SĂNĂTOASĂ” A LUI IOSIPOS MOESIODAX

Pe scurt, conflictul dintre vechea concepție antică și medievală asupra lumii și cea modernă a luat în spațiul creștin-ortodox al secolului al XVIII-lea forma specială a conflictului dintre cultura creștin-ortodoxă post-bizantină (în esență o cultură filologică, cu rădăcini în vechea literatura elenă, restructurată, în condițiile supremației politice otomane, pe baze neoaristotelice), și științele naturii, care repudiau aristotelismul tradițional. La introducerea sa în învățământul balcanic, neoaristotelismul a fost de un neprețuit ajutor în menținerea coeziunii comunității ortodoxe subjugate de turci. În partea finală, devenise un factor de agravare a înapoierii față de Occident. Dat fiind că menținerea neoaristotelismului avantaja grupul privilegiat al fanarioților și înaltelor personalități ale Bisericii, susținătorii noii științe a naturii au avut de înfruntat o opoziție furioasă.

Moesiodax a cerut insistent înlocuirea vechiului neoaristotelism cu o „filosofie sănătoasă”. Vom enumera în continuare trăsăturile principale ale acestei filosofii. Acestea sunt:

1. *Preeminența matematicii în noua „filosofie sănătoasă”*⁴⁵. Ideea este subliniată de Moesiodax deseori, mai ales în *Apologia*. Matematica este baza oricărei științe naturale (e.g. hidraulica, mecanica, optica, ș.a.m.d.), iar obiectul ei este cantitatea considerată în chip abstract, ca posibilitate de creștere sau scădere a corpurilor alcătuite din părți, fără a se lua în considerare consecințele naturale ale creșterii și scăderii⁴⁶. Ea propune principii foarte simple (definiții, axiome, postulări). Definițiile lămuresc natura lucrurilor, axiomele precizează noțiunile de la sine înțelese și comune, iar postulările – rezultatele urmărite. De la aceste trei principii simple se avansează, fără

⁴⁵ Definiția generală a „filosofiei sănătoase” pe care ne-o oferă Moesiodax este următoarea: „Filosofia cea sănătoasă este o speculație generală care cercetează natura lucrurilor, întotdeauna cu scopul de a observa, de a stabili adevărata fericire de care omul, ca om, poate să se bucure pe pământ” – I. Moesiodax, *Apologia*, ed. cit., p. 90. Se remarcă dimensiunea practică a preocupărilor științifice, accentuată de respingerea „definițiilor apriorice”, „entităților speciale”, „preexistențelor” etc., care face mai limpede definiția, precum și de denunțarea „tiraniei” în înfățișarea ei filosofică, adică sub forma apelului la autoritate („el a spus”). Aspectul speculativ al „filosofiei sănătoasei” nu se sprijină pe vechea logică „peripatetică”, îmbătrânită și veștejită, ci pe o nouă logică, denumită de Moesiodax „teoria cunoașterii” (gnoseologie; Moesiodax citează aici ca reprezentativă o lucrare a lui Antonio Genovesi (1712–1769), autor și cleric italian care a evoluat de la filosofia aristotelică, prin cartezianism, către un empirism influențat de Locke), care studiază: 1. ce este mintea, care sunt bolile ei și cum se pot vindeca; care este originea necunoașterii și erorii; 2. care sunt principiile, natura și genurile ideilor, speciile propozițiilor; cum se folosesc științele și cum se clarifică termenii științifici; 3. ce este adevărul, minciuna și care sunt căile înaintării către adevăr; care este folosirea corectă a simțurilor; cum trebuie înțelese corect cărțile sfinte; 4. ce este silogismul și cum pot fi eliminate sofisme; 5. metoda analitică și sintetică, tehnica dialectică și regulile ei (*ibidem*, p. 102).

⁴⁶ *Ibidem*, p. 84; de asemenea, *ibidem*, pp. 101–102.

salturi, spre propoziții complexe, adică de la mai cunoscut la mai puțin cunoscut⁴⁷. Utilitatea cunoștințelor dobândite cu ajutorul matematicii este mai presus de orice contestație, înseși instrumentele științei experimentale: microscopul, termometrul, barometrul, telescopul fiind dovezi în acest sens. Exactitatea cunoștințelor furnizate de instrumente este, de asemenea, incontestabilă.

Pe de altă parte, știința experimentală a descoperit o mulțime de noutăți, pe care neoaristotelismul nici nu le bănuia: toate ființele vii provin din semințe sau ouă, nimic însă din putrezire (cum susținea Aristotel); toate corpurile au greutate (teză contrazisă de Aristotel). Principiile mareelor, descoperite de Newton, au dezlegat o veche problemă care este „mormântul lui Aristotel”. Legile staticii, difracția luminii, atracția universală mișcarea periodică a Pământului, mișcarea de rotație a Soarelui, petele solare, lumina zodiacală, sateliții lui Jupiter și Saturn, ca și inelele celui din urmă, orbita excentrică a cometelor ș.a.m.d. sunt invocate de Moesiodax în sprijinul științei experimentale la baza căreia se găsește matematica⁴⁸.

2. *Neinterferența dintre „filosofia sănătoasă” și problemele de natură religioasă.* Moesiodax se dovedește, cu această poziție, adeptul unui iluminism moderat (cel extremist nepotrivindu-se, desigur, cu statutul său de călugăr). Toate argumentele aduse de susținătorii neoaristotelismului, potrivit cărora adoptarea științei experimentale ar fi echivalentă cu acceptarea doctrinei catolice sau, mai grav, cu introducerea ateismului, sunt greșite, în opinia sa. „Filosofia sănătoasă” (fundamentul științei experimentale) nu abordează din principiu chestiuni dogmatice, datorită structurii sale matematice, care o obligă să nu se ocupe cu chestiuni supranaturale. Ea nu este neutră doar în raport cu disputele dintre catolicism și ortodoxie, dar și cu cele dintre catolicism și protestantism. Este o filosofie care respectă cu adevărat credința, spre deosebire de neoaristotelism, care se amestecă în chestiuni ce țin de credință:

„Credința noastră, a creștinilor, este toată, cu totul tainică și nu îngăduie nici un compromis, nici de natură peripateticiană, nici de natură newtoniană. Acela care învață că filosofia pe care o urmează este nerătăcitoare și ambițioasă să compromită cele ale credinței prin ea, adică acela care se încapățânează, voind ca credința lui să nu fie supranaturală, ci naturală, este oare o noutate că unul ca acela săvârșește o impietate?”⁴⁹.

Nici chiar stăpânitorii turci, musulmani, n-ar putea să găsească în studiul ei aspecte care să privească religia. Moesiodax chiar evocă unele întâmplări care dovedeau că până și sultanii otomani, ori apropiați de-ai lor au manifestat câteodată interes pentru știința experimentală⁵⁰.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 87.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 122–128.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 130, în nota **.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 50–51. Referințele la atotputernicele personaje ale Sublimei Porți pot fi văzute ca un apel la autoritate în argumentarea lui Moesiodax. Atitudinea lor favorabilă față de orice devenea lege pentru supuși. I se poate trece cu vederea acest mic sofism autorului, dat fiind că obiceiul era răspândit la vremea aceea.

Știința experimentală are însă un efect coroziv asupra nenumăratelor superstiții răspândite prin operele științifice ale lui Aristotel, din care neoaristotelismul nu era capabil să evadeze, ba mai mult, le ocrotea. Moesiodax enumeră câteva: existența unui „foc elementar” sub curbura Lunii, soliditatea cerurilor, poziția centrală a Pământului în univers, natura arzătoare a Lunii, planetelor și cometelor etc.⁵¹.

3. *Capacitatea „filosofiei sănătoase” de a îmbunătăți starea societății și guvernarea. Incapacitatea vechii filosofii neoaristotelice de-a realiza acest lucru.* Și aici Moesiodax are o poziție iluministă. Neoaristotelismul proferează neîncetate laude la adresa vechii Elade, fără a-și putea justifica admirația față de trecut. Prezentul o dezmințe:

„Unde sunt matematicienii [...]? Unde sunt fizicienii? Unde sunt scriitorii celorlalte profesii? Dar ce luminare, ce scriitori pot să rezulte de pe urma a doi, a cinci sau a opt termeni etimologici peripateticieni? Nu, Preacuvioase, eu nu sunt un adulțator al Eladei care slujește prejudecățile ei”⁵².

În realitate, lumina vine din altă parte: până și dicționarele cele mai complete ale limbii grecești sunt alcătuite în Occident.

Ar însemna să prezentăm parțial „filosofia sănătoasă” pe care o propune dacă nu i-am evidențiat și puternica componentă etică.

Cuvântarea despre filosofie rostită la Curtea Domnească în prezența Prea Înălțatului Domn Grigore Alexandru Ghica și a strălucitului Divan din Moldova, inclusă în Apologia, oferă o sistematică a „filosofiei sănătoase”, care este alcătuită din cinci părți (învățăături, doctrine): etica, metafizica, fizica, matematica și teoria cunoașterii⁵³. Etica studiază omul fie ca ființă individuală, fie în relație cu alte ființe asemenea. În ambele cazuri, omul este pus în mișcare, din punct de vedere etic, de dorințe naturale, pe care le împărtășesc toți oamenii și a căror prezență în ei nu contrazice, ci atestă înțelepciunea lui Dumnezeu. Nu există dorințe a căror îndeplinire să fie rezervată numai unora dintre oameni, prin urmare nimeni nu are dreptul să se ridice împotriva dorințelor naturale ale altor oameni. Numai cazurile de intemperanță a acestor dorințe, precum caracterul lor excesiv, fanatic, orientat spre propria persoană trebuie combătute, iar combaterea dorințelor excesive (care nu este echivalentă cu extirparea lor, ceea ce ar denatura omul) le poate converti în „preludii ale fericirii omenești”⁵⁴. Mica prezentare a eticii de către Moesiodax evidențiază orientarea către lumea aceasta a preocupărilor etice, funcția socială a educației etice și universalitatea eticii, adică valabilitatea ei pentru toți oamenii, indiferent de statutul lor social, etnic etc.

Deși nu a dezvoltat în fața Domnului și Divanului adunat cu ocazia deschiderii cursurilor la Iași consecințele ideilor sale, pe care fără îndoială le putea înțelege, Moesiodax a avut totuși tăria de caracter de a le afirma.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 126–129.

⁵² *Ibidem*, p. 130.

⁵³ *Ibidem*, p. 91.

⁵⁴ *Ibidem*.

4. „*Filosofia sănătoasă*” se adresează tuturor oamenilor, fără deosebire de apartenența etnică, socială și religioasă. Vechea filosofie neoaristotelică nu poate, din principiu, să facă acest lucru. Această teză, care se regăsește adesea în opera lui Moesiodax, a avut drept consecință reconsiderarea modului în care creștinii ortodocși din Imperiul otoman se raportau la moștenirea culturală bizantină. Timp de secole, comunitatea creștină oprimată a sperat că, într-o bună zi, Bizanțul va fi restaurat, iar elenismul își va relua locul, strălucind în sistemul politic viitor așa cum o făcuse înainte de catastrofa din 1453. Abandonarea acestei idei, adânc înrădăcinată în inimile tuturor creștinilor ortodocși, a fost un proces dificil și incomplet, dar a deschis drumul spre constituirea națiunilor în zona balcanică⁵⁵.

Numai în măsura în care s-au scuturat de pulberea rămășițelor Bizanțului, grecii, românii, bulgarii ori sârbii au găsit o cale de a-și construi propria cultură, propriile structuri statale, care erau realități moderne, nu se datorau trecutului (deși s-a risipit adesea multă ingeniozitate pentru a se demonstra contrariul). Însă, în măsura în care au continuat să rămână prizonieri ai trecutului imperial, care îi ajutase cândva să rămână uniți, veacuri de-a rândul, ca locuitori de rang inferior ai provinciilor otomane, nu au reușit nici să se elibereze pe deplin de robia în care i-a aruncat istoria.

5. „*Filosofia sănătoasă*” folosește un limbaj simplu, accesibil tuturor și nu solicită din partea celor care o îmbrățișează efortul imens pe care-l presupunea deprinderea tainelor gramaticii grecești. Această idee a lui Moesiodax prefigurează, la noi, efortul sistematic al generației următoare în vederea creării unei terminologii științifice românești. Comparativ cu alte fenomene de același tip identificabile istoric (crearea terminologiei filosofice latine pornind de la cea grecească; crearea terminologiei teologico-filosofice slavone, tot pe baza celei grecești), care au durat uneori secole și s-au finalizat prin constituirea unor maniere de exprimare artificiale, nu o dată generatoare de confuzie, am avut de-a face în acest caz cu un proces extrem de rapid, care nu a dus însă la apariția unui jargon neinteligibil pentru marea masă a vorbitorilor limbii în cadrul căreia a apărut terminologia științifică.

REMARCI FINALE

Evenimentele anului 1821 au pus capăt activității școlilor grecești din Moldova și Țara Românească. În locul lor s-au întemeiat repede școli în limba română. Gheorghe Asachi, în Moldova, și Gheorghe Lazăr, în Țara Românească, au creat în primul rând clase în care se învățau științele, cu scop tehnic, formând

⁵⁵ Nu este lipsită de importanță observația lui Nicolae Iorga, din finalul lucrării sale clasice, *Bizanț după Bizanț*, potrivit căreia tocmai Rusia, interesată de acapărarea posesiunilor otomane din Balcani, a fost cea din urmă susținătoare a proiectelor utopice de restaurare a Imperiului distrus de turci (cf. Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, traducere de Liliana Iorga-Pippidi, postfață de Virgil Cândea, București, Editura Enciclopedică Română, 1972, pp. 247–251).

specialiști a căror lipsă era cronică în ambele Principate. Școlile superioare destinate creării de cercetători în domeniul științelor au apărut mai târziu.

Problemele cu caracter filosofic, cărora Lazăr le-a dat totuși o atenție specială, deși atrăgeau publicul, au fost lăsate la început în plan secund. Istoria și literatura au căpătat, pentru o vreme, preponderență asupra filosofiei, și aceasta tot datorită unor interese mai degrabă practice. În orice caz, filosofia, câtă se predă, nu mai oferea ca opțiune vechiul neoaristotelism de epocă fanariotă, referințele la el dispărând definitiv din cursurile de filosofie despre care au ajuns informații până la noi. Însă, o dată cu neoaristotelismul, filosofia antică în general a intrat pentru decenii într-o zonă de penumbră în noul învățământ filosofic în limba română.

Materialele didactice disponibile în grecește (traduceri din latină sau franceză, de regulă, unele circulând sub formă de manuscrise printre școlari) au fost traduse în limba română, într-o primă fază. Apoi, după o scurtă acomodare, au fost preluate în românește direct de la sursă.

După două decenii, de activitatea dascălilor de la Academii Domnești nu-și mai aminteau decât bătrânii. Cu toate acestea, datorită lor, întemeierea învățământului modern românesc – desigur, și a celui filosofic – este mai degrabă un fenomen de tranziție. Mai precis, este vorba despre trecerea de la o limbă de predare la alta, nu și despre trecerea de la un complex de idei la altul, căci această trecere avusese deja loc, iar Iosipos Moesiodax este chiar dovada că lucrurile așa stau.

Notă. Autorul mulțumește pe această cale Institutului Cultural Român pentru sprijinul acordat, prin Bursa „Lucian Blaga” (2015), realizării proiectului din care face parte acest articol.